

HENRYK KOCÓJ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Instytut Historii

DOI: 10.14746/cph.2022.2.5

Saskie sfery prorządowe i saska opinia publiczna wobec Konstytucji 3 maja

Jest faktem bezspornym, że najbardziej wnikliwą ocenę stosunków polsko-saskich w okresie Sejmu Wielkiego, a zwłaszcza w okresie przed i po uchwaleniu Konstytucji 3 maja, dał Theodor Flathe w rozprawce pt. *Die Verhandlungen über die dem Kurfürsten Friedrich August III von Sachsen angebotene Thronfolge in Polen und der sächsische geheime Legationsrath von Essen*¹. Mimo że praca ta została napisana 150 lat temu i liczy zaledwie 36 stron, stanowi najlepsze opracowanie źródłowe tego okresu. Autor bardzo krytycznie odniósł się do polskich zabiegów dyplomatycznych w Dreźnie i ówczesnej polityki zagranicznej Sejmu Wielkiego; wykorzystał relacje posłów saskich z Warszawy, Wiednia, Petersburga i Berlina i na ich podstawie dokonał zwięzłej syntezy polityki Fryderyka Augusta III wobec Polski w latach 1788–1792.

Niewątpliwie przygnębiające i znamienne jest, że w spisie osób korzystających z materiałów archiwalnych w archiwach w Merseburgu widnieją podpisy Bronisława Dembińskiego, Waleriana Kalinki² sprzed 150 lat, a potem zazwyczaj jest puste miejsce. W późniejszym okresie bowiem historycy polscy, z wyjątkiem Józefa Dutkiewicza, który był autorem znakomitej rozprawy źródłowej o stosunkach polsko-

---

¹ Th. Flathe, *Die Verhandlungen über die dem Kurfürsten Friedrich August III von Sachsen angebotene Thronfolge in Polen und der sächsische Geheime Legationsrath von Essen*, Meissen 1870.

² B. Dembiński, *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*, Lwów 1902; idem, *Polska na przełomie*, Lwów 1913; W. Kalinka, *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta: dokumenta do historii drugiego i trzeciego podziału*, Poznań 1868.

-tureckich i polsko-pruskich z okresu Sejmu Wielkiego, stosunkowo mało zajmowali się problematyką polskiej i europejskiej polityki zagranicznej z lat 1791 i 1792³.

Wiadomo, że wśród różnych reform ustawodawczych, jakie uchwalił Sejm Czteroletni dla zwiększenia spójności Rzeczypospolitej i ograniczenia możliwości interwencji mocarstw ościennych, wyróżniała się swym „rewolucyjnym charakterem” sprawa sukcesji tronu. Na mocy uchwały konstytucyjnej koronę królewską miał otrzymać po ewentualnej śmierci Stanisława Augusta wnuk Augusta III, elektor saski Fryderyk August III.

Gdyby zaś dzisiejszy elektor saski – mówiła ustawa 3 maja – nie miał potomstwa płci męskiej, wtedy mąż przez elektora, za zgodą stanów zgromadzonych córce jego dobrany, zaczynać ma linię następstwa płci męskiej do tronu polskiego. Dlaczego Marię Augustę Nepomucenę córkę elektora za infantkę polską deklarujemy.

Był to w Konstytucji punkt najslabszy i najważniejszy dla jej przyszłych losów, przyczynił się bowiem w dużej mierze do jej nieszczęśliwego końca⁴.

Podstawowym pytaniem, na które należałoby odpowiedzieć, jest to, czy przekazanie tronu polskiego po śmierci Stanisława Augusta Poniatowskiego elektorowi saskiemu Fryderykowi Augustowi III było decyzją przemyślaną, uzasadnioną i wyważoną politycznie. Należy mimo wszystko – podobnie jak to zrobił w swoich pracach Walerian Kalinka – postawić zarzut przywódcom Sejmu Wielkiego, że wysunęli tę kandydaturę do tronu polskiego i nadali jej moc urzędową w Konstytucji 3 maja, nie mając wcześniej konkretnego zobowiązania na ten temat ze strony władcy saskiego. Może to świadczyć o kardynalnym zaniedbaniu i dużej lekkomyślności przywódców Sejmu Wielkiego. Wiadomo bowiem, że polityka elektora była poważnie uzależniona od nakazów i wytycznych Berlina, Wiednia i Petersburga, a tym samym ostateczna i przewlekająca decyzja elektora musiała wypaść dla przywódców Sejmu niekorzystnie.

Zasadniczą bazę źródłową dla niniejszego opracowania stanowią materiały archiwalne z archiwum w Dreźnie, Merseburgu, Wiedniu i Paryżu. Oczywiście największą wartość posiadają materiały z archiwum w Dreźnie, a zwłaszcza bardzo rozległa i wszechstronna wymiana korespondencji między przedstawicielem Saksonii w Warszawie Augustem Franciszkiem Essenem a ministrem spraw zagranicznych Saksonii Heinrichem Gottliebem Stutterheimem i jego następcą Johanem Adolffem Lossem.

Essen przez cały czas pobytu w Polsce był wobec polskich przemian patriotycznych ustosunkowany krytycznie i obawiał się, że Polacy podstępnie wciągną jego

³ J. Dutkiewicz, *Prusy a Polska w dobie Sejmu Czteroletniego : w świetle korespondencji dyplomatycznej pruskiej*, Warszawa 1935; W. Zawadzki, *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. I i II, Warszawa 1963.

⁴ E. Machalski, *Sprawa sukcesji saskiej na Sejmie Czteroletnim*, „Kurier Literacko-Naukowy” z 1 maja 1939 r., dodatek do nr 119 I.K.C. Nr 18, s. 3.

władcę w orbitę propolskiej polityki, co odbije się bardzo niekorzystnie na interesach i polityce wewnętrznej i zagranicznej Saksonii. Trzeba przyznać, że argumenty Essena, jakkolwiek wrogie Polsce, w wielu wypadkach były trafne i miały swoją wymowę. Dyplomata saski krytycznie odniósł się do przychylnych Saksonii i Polsce pierwszych oświadczeń kół rządowych i nigdy nie wierzył w szczerą intencję Prus wobec Saksonii. Równie krytycznie oceniał postępowanie rządu austriackiego. Essen bardzo sceptycznie odniósł się do problemu dziedziczości tronu i twierdził, że postanowienia Konstytucji 3 maja mogą wyjść tylko na korzyść Austrii lub Prusom, zaś Saksonia zostanie przez nich oszukana, gdyby władca saski zgodził się przyjąć ofertę polskiego Sejmu.

W archiwum w Dreźnie na szczególne uznanie zasługują rękopiśmienne notatki odręczne Fryderyka Augusta III o polskich przywódcach Sejmu Wielkiego. Ważna jest także dokumentacja Ottona Ferdinanda Löbena z jego warszawskiej misji z maja i czerwca 1792 r. W archiwum tym znajdują się też ciekawe noty dyplomatyczne, jakie rząd saski przekazywał przedstawicielom Polski podczas rokowań w Dreźnie w 1791 i 1792 r. Za najistotniejszą należy uznać słynną notę rządu saskiego z 14 lutego i 3 marca 1792 r.

Duże znaczenie dla zrozumienia stosunków sasko-rosyjskich w okresie po Konstytucji 3 maja ma znajdująca się w archiwum w Dreźnie korespondencja posłów saskich z Petersburga: Georga Adolfa Helbiga i Gustawa Georga Völckersahma. Na szczególną uwagę zasługują wypowiedzi Völckersahma na temat milczenia Katarzyny II w sprawie Polski. Poseł ten przekazywał kopie not wymienianych między stroną polską a saską w Dreźnie odpowiednim władzom w Petersburgu, które były dobrze poinformowane o ukrytych sprężynach polityki rosyjskiej.

Wielką wartość mają znajdujące się również w archiwum w Dreźnie raporty Friedricha Augusta Zinzendorffa, posła saskiego z Berlina, i Johana Hilmara Schönfelda, posła saskiego z Wiednia.

Wiele interesujących danych do oceny polskich zabiegów w Dreźnie i stosunku Fryderyka Augusta III do Konstytucji można znaleźć w korespondencji posłów pruskich z Warszawy Augusta Friedricha Ferdynanda Goltza⁵ i Hieronima Lucchesiniego⁶.

⁵ ZStA Merseburg, Rep 96, 158 B, 13, Nr V, Goltz Fryderyk à Wilhelm II, Varsovie 4 VI 1791, s. 81–82: „Ce ministre (Essen) éclairé jouissant de la plus grande confiance de son maître, connaît le caractère inconstant de la nation polonaise et l’incertitude à laquelle tout est sujet, dans ce pays-ci, pour s’empresse berce son maître d’espérances qui ne se réaliseraient jamais”. Ibidem, Goltz do Fryderyka Wilhelma II, Nr X, Varsovie 21 IX 1791, s. 147: „Malgré tout cela, il me paraît que le récit de ce qui se passe ici tous les jours à la diète n’est pas fait pour engager l’Eleteur de Saxe à donner bientôt une réponse cathégorique et favorable”.

⁶ ZStA Merseburg, Rep 96, 158 C, Varsovie, 7 XII 1791, Nr 19, Lucchesini do Fryderyka Wilhelma II, s. 4: „Le sieur de Essen, ministre saxon toujours ferme dans son système de décliner l’offre des Polonais a dit hier que tout ce qui se passait actuellement à la diète et sur les frontières de Polo-

Istotna jest niewątpliwie korespondencja króla pruskiego przesłana z Berlina do Warszawy⁷. Duże znaczenie ma również korespondencja posła pruskiego z Drezna Karla Friedricha Gesslera i Georga Arnima. Ich raporty są niezwykle ważne, gdyż pozwalają dowiedzieć się, jak opinia publiczna Saksonii zareagowała na wydarzenia polskie po uchwaleniu Konstytucji 3 maja. Należałoby także zwrócić uwagę na raporty posła pruskiego z Petersburga Leopolda Heinricha Goltza, który przekazywał do Berlina wartościowe informacje, jak władze rosyjskie oceniają stanowisko elektora wobec Polski w poszczególnych fazach rokowań polsko-saskich.

Z archiwum wiedeńskiego za niezwykle ciekawą należy uznać korespondencję Benedykta de Cachégo z kanclerzem Kaunitzem z lat 1791–1792. De Caché rozpatrywał problem polskich zabiegów dyplomatycznych w Dreźnie na tle całokształtu interesów monarchii austriackiej.

Z archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Paryżu wykorzystałem doniesienia i relacje posła francuskiego Marie Louisa Descorchesa⁸ i depesze Alexandra Bonneau⁹. Przyznać jednak należy, że doniesienia te mają raczej znaczenie drugorzędne, gdyż posłowie ci nie mieli zbyt dokładnych informacji o polityce państw europejskich i polskie zabiegi w Dreźnie oceniali zazwyczaj zbyt optymistycznie¹⁰.

Jednym z zasadniczych zagadnień, jakie pojawiły się po uchwaleniu Konstytucji 3 maja, była sukcesja saska. Cały naród – jak trafnie to określił poseł pruski Goltz w dniu 3 maja w depeszy do Fryderyka Wilhelma II – znajdował się jakoby w stanie

---

gne, dont j'ai rendu compte dans mon très humble rapport d'aujourd'hui, ne contribuerait probablement pas à faire précipiter les résolutions de l'Electeur et qu'il était aussi persuadé, que la succession héréditaire ne convenait à aucune der trois puissances voisines de la Pologne". Ibidem, Lucchesini do Fryderyka Wilhelma II, Varsovie, 24 XII 1791, Nr XXI, s. 24: „On commence à s'appercevoir qu'on à bātu sur le faible l'édifice de la nouvelle constitution, que l'Electeur de Saxe ne fera ce que plaira aux trois voisins de la Pologne”.

⁷ ZStA Merseburg, Rep 9, 27–259, Berlin 6 I 1791, Fryderyk Wilhelm II do Lucchesiniego, s. 341–342: „Il est évident que le ministre Saxon veut trainer l'affaire en longueur et elle prend aussi nécessairement une marche qui la rendra d'une longue discussion”.

⁸ MAE Pologne, 319, Nr 20, Descorchés à Montmorin, Varsovie 8 XI 1791, s. 528: „D'une probité aussi exacte que c'est celle bien connue de Monseigneur l'Electeur. On ne peut le soupçonner d'abuser de la confiance de Polonais et les amuser de vaines espérances de les tromper”.

⁹ Ibidem, Bonneau à Hennin, Varsovie 5 XI 1791, s. 540: „Au reste les vrais motifs des délais de l'Electeur ne sont ici ignorés de personne, on y sait généralement que sa détermination dépend de la réponse et des explications, qu'il attend toujours de la cour de Pétersbourg”. Ibidem, Nr 57, Varsovie, Bonneau à Hennin, 28 XII 1791, s. 623: „Je n'appercevais en conséquence ici ni défiance ni alarme sur les retards que l'acceptation de Monseigneur l'Electeur partit éprouver”.

¹⁰ Ibidem, Bonneau à Lessart, Varsovie, 27 III 1792: „Ce que j'apprends en général des nouvelles dépêches du prince Adam Monsieur, c'est qu'elles contiennent une pleine et entière confirmation des dispositions de Monseigneur l'Electeur”. Ibidem, Nr 13, Bonneau à Baudry, Varsovie 14 IV 1792: „J'entends débiter, que l'Electeur de Saxe surait promis de faire marcher 20 mille hommes au secours de la Pologne”.

upojenia patriotycznego i jakoby w ekstazie¹¹. Jedynym, który nie poddał się „słomianemu” zapałowi patriotycznemu, był poseł saski Essen.

Wysłannik saski w depeszy z 7 maja 1791 r., przesłanej do ministra spraw zagranicznych Saksonii hrabiego Lossa, uznał Konstytucję za krok rozpacz, który sprawi wiele kłopotów i trudności jego dworowi¹². Essen w swej krytyce Konstytucji i jej autorów posunął się dość daleko i stwierdził, że Polacy stosują politykę Machiavellego, a w Konstytucji nie ma nic stałego i nic korzystnego ani dla elektora, ani dla jego rodziny, ani dla jego państwa¹³. Dplomata saski odniósł się wrogo do Konstytucji, zwłaszcza do żądań Polaków, by elektor objął w przyszłości tron w Polsce, i uważał, że Polacy chcą za wszelką cenę wciągnąć Saksonię w mętne rozgrywki dla poparcia swoich interesów¹⁴. Według Essena najważniejsze było, jakie stanowisko wobec tak zaskakujących i nieprzewidzianych przemian w Rzeczypospolitej zajmą obce mocarstwa¹⁵. Rzecz znamienna, że Essen, będąc tak nieżyczliwy wobec Konstytucji, stwierdził, że to ważne dla Polski i Europy wydarzenie nastąpiło w wielkim porządku, w jedność, w sposób niezwykle skromny i że nie doszło do rozlewu krwi mimo niepokojów i trwogi, na co środki przygotowawcze mogłyby wskazywać¹⁶.

Uchwalenie Konstytucji w poważnym stopniu wpłynęło na wzrost przygnębienia u Essena. Wysłannik saski liczył się z tym, że pociągnie ona za sobą następstwa trudne do przewidzenia¹⁷. W swej korespondencji z władzami saskimi wskazywał, że w Polsce nawet po uchwaleniu Konstytucji nadal panuje intryga i nie ma niczego

¹¹ ZStA Merseburg, Rep 96, 158 B, Goltz à Friedrich Wilhelm II, Varsovie 7 V 1791, s. 47–48: „Aujourd'hui tout Polonais est à l'extase tout Polonais béni l'époque de cette séance importante”.

¹² StA Dresden, Loc 3692, Polonica IV, Nr 22, Essen à Loss, Varsovie le 7 de mai 1791, s. 118: „Je ne puis d'ailleurs envisager autrement cette révolution, que comme l'effet du désespoir de la part d'une nation... Mais je crois aussi que cette révolution causera un surcroit d'embarras et du gêne de toute espèce pour ma cour”.

¹³ Ibidem, s. 130: „Je pourrais citer d'autres exemples encore plus frappants de cette dangereuse et machiavelliste politique... dans le nouveau projet je ne vois que du clinquant, et du brillant, rien de solide pour le bonheur et la tranquillité de l'Electeur rien d'essentiel en fait de ces avantages réels, ni pour SASE ni pour son Auguste Maison, ni pour ses états héréditaires”.

¹⁴ Ibidem: „Il ne manquera aussi pas de flatteurs et d'escrocs politiques qui se rendront à Dresde. Le système est fait de nous entraîner coute qu'il coute. Je sais trop ce que je dis pour ne pas pouvoir assurer, que rien au monde sera respecté, que l'on recourra jusqu'aux ruses et aux moyens les plus équivoques, pour s'il est possible impliquer ma cour dans les projets actuels de la Pologne”.

¹⁵ Ibidem, s. 117: „Reste à savoir enfin quelle sera la résolution des trois puissances voisines sur un événement si étonnant et si imprévu”.

¹⁶ Ibidem, s. 120: „En un mot cette importante époque pour l'Europe et la Pologne a été amenée et exécuté avec le plus grand ordre unanimité et décence pas un goutte de sang a coulé mal malgré tant de frayeurs et inquiétudes, que les apparences préparatoires avaient causées”.

¹⁷ Ibidem, Essen à Loss, Varsovie 11 mai 1791: „Dans cette situation où la Pologne se trouve après la journée du 3 mai, il faut attendre à tout”.

stałego i solidnego¹⁸. Nieustannie przewidywał, że sprawy polskie przysporzą wiele kłopotów dworowi saskiemu¹⁹.

Wysłannik saski, poddając ustawicznie Konstytucję ostrej krytyce, twierdził, że jest ona intrygą uknutą przez kilku możnych w Warszawie, którzy chcą zrealizować swe ambitne plany. Jego zdaniem Konstytucja nie cieszy się poparciem większości narodu²⁰. Essen w swoich wrogich wystąpieniach przeciwko Konstytucji często powoływał się na sądy posła rosyjskiego i austriackiego. I tak w depeszy z 11 maja 1791 r. do hrabiego Lossa wskazywał, że posłowie Petersburga i Wiednia wypowiadają się w sposób szyderczy i zjadliwy o sukcesji tronu i metodzie jej uchwalenia. Uważali oni, że należy milczeć i nie mieszać się w wewnętrzne sprawy polskie, gdyż sam charakter Polaków doprowadzi do tego, że obalą swe dzieło. Rezolucje w Polsce są bowiem podejmowane pod wpływem chwilowego entuzjazmu, a potem dopiero przychodzi refleksja²¹.

Essen uważał – a miał dobre rozeznanie, bo przebywał w Polsce dość długo – że należy oceniać Polaków z pewnej perspektywy i nie tracić z oczu doświadczenia z przeszłości. Polacy bowiem nie mają wytrwałości, gdy chodzi o realizację przyjętych projektów, i nigdy nie są z niczego zadowoleni, szczególnie gdy chodzi o rząd, a większość ich rezolucji ma charakter krótkotrwały, podobny do skoków temperatury²².

Dyplomata saski w Konstytucji nie widział niczego trwałego i wskazywał, że w Polsce bardzo często dokonuje się zmiany formy rządu²³. Wyolbrzymiał on siłę

¹⁸ Ibidem, Nr 26, Essen à Loss, Varsovie le 21 mai 1791: „que tout est intrigue, que rien n'est stable et solide”.

¹⁹ Ibidem, Essen à Loss, Varsovie 11 mai 1791, s. 114: „Je suis au reste persuadé que les affaires de Pologne causeront bien des embarras à ma cour”.

²⁰ Ibidem, Nr 28, Essen à Loss, Varsovie 28 mai 1791, s. 47: „On soutient que tout cet ouvrage n'est nullement celui de la nation, mais celui de l'intrigue de quelques Seigneurs à Varsovie, qui auraient été portés par leurs vues ambitieuses et projets particuliers et que cette manière de révolution effectuée par un petit nombre, de leurs partisans, ne pourra jamais être soutenue par l'accord de la nation et seulement par une force coactive de sa volonté”.

²¹ StA Dresden, Loc 3692, Pol. IV, Extrait d'une dépêche de Mr de Essen datté de Varsovie 11 mai 1791: „Je ne trouve à l'égard de tout ce qui est arrivé ce jour dans les ministres des cours de Pétersbourg et de Vienne qu'un langage ricaner et caustique sont sur le projet de succession, que sur la méthode dont il a été exécuté. Ils soutiennent, que leurs cours n'ont qu'à se taire et de ne pas paraître s'en mêler, et que le caractère national suffirait pour renverser, un peu l'édifice que l'on vient d'élever, toutes les résolutions étant dans ce pays le produit d'un enthousiasme momentané suivi de réflexions quand l'affaire était faite. Le suite du temps prouvera s'ils ont raison”.

²² Ibidem, Nr 22, Essen à Loss, Varsovie le 7 de mai 1791, s. 120: „Je crois important de suspendre son jugement jusqu'à ce que l'on verra dans la suite, si cette même constitution conservera longtemps l'approbation des Polonais, qui malheureusement et par caractère ont peu de persévérance et de suite dans l'exécution de leurs projets, ne sont jamais contents de rien, surtout en matière de gouvernement, et dont la plupart des résolutions sont éphémères et ressemblent aux accès de fièvre”.

²³ Ibidem, Nr 26, Essen à Loss, Varsovie 21 mai 1791, s. 211: „J'ai vu quatre au cinq différentes formes de gouvernement aies et immédiatement culbutées en Pologne, où on a changé de formes du gouvernement, comme on change de chemises”.

opozycji, podawał, że w Warszawie panuje duże niezadowolenie na skutek zwiększenia władzy króla, a to stanowi niebezpieczeństwo dla wolności narodu²⁴.

Wysłannik saski odróżniał rząd polski od narodu. Uważał, że naród polski jest głęboko przywiązany do elektora, natomiast jego przywódcy kierują się racjami osobistymi i własnym interesem²⁵. W korespondencji zwracał uwagę, że sąsiedzi polscy zawsze będą się obawiać, gdy w Polsce będzie sprawował władzę silny rząd monarchistyczny²⁶. Essen dostrzegł skomplikowany problem wyboru przyszłego męża dla infantki. Jego zdaniem król pruski nie zgodzi się nigdy, by został nim książe rosyjski lub austriacki, natomiast Austria i Rosja wyrażą sprzeciw, by był nim książe z domu pruskiego²⁷.

Przedstawiciel Drezna zawsze krytycznie oceniał Polaków, uważał, że ciągle się czegoś domagają, nie są nigdy zadowoleni i nie uznają zasad wzajemności²⁸. Zwracał uwagę, że na prowincji panuje tylko pozorny spokój, że zadowolenie z Konstytucji nie jest wcale powszechne, a nawet w niektórych prowincjach należy się liczyć z możliwością powstań chłopskich²⁹.

Dnia 9 maja 1791 r. poseł polski w Dreźnie Jan Nepomucen Małachowski oznajmił elektorowi na uroczystej audiencji decyzję sejmu o desygnowaniu go na następcę Stanisława Augusta. Zgodnie z przewidywaniem większości wpływowych kół dyplomatycznych również i teraz elektor uznał, że nie nadeszła jeszcze właściwa pora do udzielenia stanowczej odpowiedzi, „ponieważ przyczyny, które przeszkadzały w udzieleniu jej poprzednio, istnieją nadal”³⁰.

²⁴ Ibidem, Nr 28, Essen à Loss, Varsovie 28 mai 1791: „Il commence cependant à germer dans la capitale un mécontentement, sourd contre la nouvelle constitution. On trouve que l'autorité du roi est devenue dangereuse à la liberté de la nation”.

²⁵ Ibidem, Pol. V, Nr 30, Essen à Loss, Varsovie 1791, s. 158: „Cependant, je distingue encore ici entre le gros de la nation et ceux qui la dirigent. La première conserve indubitablement le plus grand et sincère attachement pour la maison de Saxe. Il n'en est pas tout à fait ainsi dans les grands, qui ont une politique moins franche, des vues particulières et intéressées, mais il mènent la nation et la dirigent”.

²⁶ Ibidem, Nr 31, Essen à Loss, Varsovie le 18 juin 1791: „les voisins de la Pologne pourraient prévoir ce que l'un ou l'autre aurait à craindre ou à espérer de la part de cette nation, si elle gagnait un gouvernement solide et monarchique”.

²⁷ Ibidem, Nr 30, Essen à Loss, Varsovie 11 juin 1791, s. 158: „il devient clair que le sentiment de ce Souverain est, que comme il ne permettra jamais qu'un prince russe ou autrichien occupe ce trône ainsi il prévoit et sent fortement, que les deux cours impériales ne consentiront également pas”.

²⁸ StA Dresden, Loc 3622, Pol. V, ad Nr 34 PS, Essen à Loss, Varsovie juillet 1791, s. 264: „qu'en général je voyais trois choses en Pologne 1° d'exiger et de demander continuellement 2° de n'être jamais satisfait 3° de ne connaître aucune réciprocité”.

²⁹ Ibidem, Nr 31, Essen à Loss, Varsovie, le 18 juin 1791, s. 182: „que dans le fond la tranquillité dans les provinces était qu'apparente et que la satisfacton n'était pas si parfaite et générale comme le parti de la révolution le faisait publier partout, et que l'on assurait que dans l'un on prêchait publiquement la révolte aux paysans”.

³⁰ Th. Flathe, *Die Verhandlungen über die dem Kurfürsten Friedrich August III...,* s. 14.

Posel pruski Karl Friedrich Gessler, relacjonując pierwsze reakcje Drezna, donosił, że uchwałę sejmu przyjęto na dworze z wielką radością. W mniejszym stopniu zadowolenie to udzieliło się saskim książętom, natomiast miejscowa ludność nie wykazywała w związku z tym żadnego entuzjazmu³¹. W następnej depeszy, z 14 maja, Gessler przyznaje, że elektor czuje się do pewnego stopnia wstrząśnięty i zakłopotany otrzymaną godnością. Będąc otoczony damami dworu narodowości polskiej, które spodziewają się otrzymać pewne przywileje w razie wyniesienia go na tron polski, zdaje się mało zwracać uwagę na sprzeciw własnego narodu. Przedstawiciel pruski wyrażał przeświadczenie, iż te chwilowe iluzje i nieuzasadnione nastroje ustąpią miejsca realiom, stwierdzając:

Chociaż w tym kraju nikt nie ma odwagi mówić tego, co myśli, to jednak w istocie zarówno kadra wojskowa, jak i urzędnicza jest przeciwna planom elektora. Jest zaś mało prawdopodobne, by władca Saksonii liczył się tylko ze swoją ambicją, nie biorąc pod uwagę interesów swego kraju. Wkrótce więc należy oczekiwać, że po pierwszych radosnych reakcjach elektor bardziej poważnie będzie myślał o serdecznych związkach z królem Prus³².

Jeden z przedstawicieli Francji w Polsce, Jean Baptiste Aubert, donosił – nie posiadając widocznie wiarygodnych informacji – że Drezno było zadowolone z polskiej decyzji³³. Jakkolwiek z niektórych relacji z Warszawy wynika, że po otrzymaniu tej wiadomości elektor „aż do łez rozrzewnił się”³⁴, bliższe prawdy wydają się inne doniesienia, w których czytamy:

Elektor saski lubo wie, że go do korony i sukcesji zaproszono, lecz tym blaskiem i szczęściem nie zdaje się być upojonym. Nic na to nie odpowiedział, nie napisał, zgoła żadnej rezolucji dotąd nie dał i nie da pewnie, póki by nie wiedział o zgodnej woli sąsiadujących potencji, nie da siebie w wojnę wprowadzać ani kraj ten eksploatować, który obalamucony przyszłym szczęściem pana sobie w nim daje³⁵.

Z urzędowych danych saskich wynikało, że czynniki oficjalne w Dreźnie odnosiły się negatywnie zarówno do Konstytucji 3 maja, jak i do zawartej w niej oferty pod adresem elektora. Odgrywający główną rolę w sferach dyplomatycznych Drezna mi-

³¹ ZStA Merseburg, Rep 96, G, Nr 94, Gessler an Friedrich Wilhelm II, Dresden 9 V 1791, s. 46.

³² Ibidem, Nr 95, Gessler an Friedrich Wilhelm II, 14 V 1791, s. 48: „Aubert an Hennin, 14 V 1791, Il n'es encore rien arrivé ici d'officiel de la part de la Saxe, des lettres particuliers mandent que la nouvelle de l'offre fait y a été reçue avec beaucoup de démonstration de joie”.

³³ Archives de Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Syg. Pologne 318, s. 279/80, Aubert an Hennin, 14 V 1791.

³⁴ Biblioteka PAN, rps 993, s. 346. Gazety pisane z Warszawy. Gazeta z Warszawy z 14 VI 1791.

³⁵ Biblioteka Czartoryskich, rps 3473, Nr 93, List Moszczeńskiego z Warszawy do Szczęsnego Potockiego, 27 V 1791, s. 412.

nistrowie Christian Gotthelf Guttschmied i Johann Adolf Loss poddawali krytycznej analizie dzieło Sejmu Czteroletniego. Ich zdaniem uchwalenie Konstytucji nastąpiło zbyt pośpiesznie, poza tym ustawa majowa miała zawierać szereg sformułowań zaczerpniętych z ustroju francuskiego, co oczywiście w obecnym układzie sił dodatkowo komplikowało sytuację i sprawiało niekorzystne wrażenie na monarchicznej Europie. Ministrowie ci byli przekonani, że doradzanie w obecnej chwili elektorowi przyjęcia korony polskiej byłoby wysoce szkodliwe dla Saksonii, gdyż musiałoby pociągnąć zmianę jej polityki zagranicznej i porzucenie zasad neutralności. Rzeczpospolita bowiem, w przeciwieństwie do Saksonii, prowadziła aktywną politykę zagraniczną, czego wyrazem był sojusz z Prusami i zamiar nawiązania ścisłych stosunków dyplomatycznych z Turcją.

Wobec takiego stanowiska wpływowych polityków drezdeńskich elektor 7 czerwca 1791 r. postanowił sprawę wszechstronnie przeanalizować i zasięgnąć opinii tajnej rady. W jej skład wchodziło wówczas pięciu polityków: Friedrich Ludwig Wurmb, Adolf Heinrich Schönberg, Otto Ferdinand Löben, Friedrich Gustaw Berlepsch i Gustaw Wilhelm Hopffgarten. Do tej właśnie „wielkiej piątki” zwrócił się władca Saksonii z zapytaniem, czy i pod jakimi warunkami, z korzyścią albo przynajmniej bez szkody dla domu saskiego i krajów dziedzicznych, mógłby zasiąść na tronie polskim. Po dziewięciu dniach narad, a więc 16 czerwca, tajna rada, kierując się saską racją stanu, orzekła, że interesy saskich krajów dziedzicznych nie są zbieżne z wymaganiami polskiej racji stanu, ponieważ państwa te mają odmienny ustrój, a ponadto nie graniczą ze sobą. Gdyby więc pozostawały pod władzą wspólnego monarchy, wówczas interesy kraju mniejszego i słabszego musiałyby być podporządkowane interesom większego i potężniejszego, zarówno przez wzgląd na neutralność Saksonii, liczenie się z opinią dworów sąsiednich, jak i na poważne ograniczenie władzy królewskiej w Polsce – co znalazło wyraz w uchwalonej właśnie Konstytucji i przemawiało przeciwko przyjęciu korony.

Taka wszechstronna ocena sytuacji skłoniła tajną radę do ogłoszenia końcowego werdyktu swych obrad. Ostatecznie ustalono w oświadczeniu, że korona polska dla elektora saskiego, nawet przy najbardziej pomyślnym obrocie spraw, nie przyniesie Saksonii żadnych korzyści, przeciwnie – może pociągnąć za sobą nieprzewidziane straty. Przyjęcie polskiej korony mogłoby nastąpić tylko w razie wyraźnej i zdecydowanej aprobaty trzech sąsiednich potęg dla wprowadzonych ostatnio zmian w Rzeczypospolitej, pozostawienia stałej rezydencji przyszłego króla w Saksonii i przyjęcia zasady, że wszystkie wydatki dotyczące państwa polskiego pokrywane będą wyłącznie z dochodów tego królestwa. Ponadto nowa konstytucja musiałaby stworzyć gwarancję, że nie należy obawiać się w przyszłości jakichkolwiek wewnętrznych zaburzeń i sprzeciwów, a wszystkie jej artykuły powinny być zgodne z interesem osobistym i honorem elektora.

Ponieważ warunki te były dla Polski nierealne, każdemu musi nasuwać się pytanie, dlaczego elektor nie udzielił po prostu odpowiedzi odmownej, co pozwoliłoby mu na wycofanie się z tak kłopotliwej dla niego sytuacji. Dlaczego ludzi Polaków i odwlekał decyzję? Odpowiedź jest złożona. Przede wszystkim nie można pomijać tego, że wpływowej grupie polityków w Dreźnie zależało na przywróceniu dawnej unii polsko-saskiej. Prawie stuletnia tradycja niewątpliwie zaważyła w jakiś sposób na tych dążeniach. Poza tym pewnym kołom drezdeńskim imponowała postawa narodu polskiego zwracającego się o pomoc do tego władcy, który nigdy nie wypierał się serdecznych uczuć wobec Polski. Ale przede wszystkim decydowała sytuacja międzynarodowa i daleko posunięta ostrożność mocarstw sąsiednich. Bezpośrednia odmowa elektora mogłaby wywołać w Rzeczypospolitej poważne zaburzenia, co doprowadziłoby do konfrontacji zbrojnej między Austrią a Prusami, a wówczas neutralności Saksonii nie dałoby się utrzymać. Dlatego rząd saski uznał i negatywną, i pozytywną odpowiedź za równie niebezpieczną jak przyjęcie propozycji polskich. Nawet poseł saski w Warszawie August Franciszek Essen nigdy nie wspominał o wyraźnej odmowie. Cesarz i król pruski również starali się powstrzymać elektora od takiej decyzji, która mogłaby przynieść korzyść jedynie Rosji.

Ponieważ patriotom polskim bardzo zależało na tym, by mogli przedstawić Sejmowi pozytywny rezultat dotychczasowych rokowań podczas ponownego otwarcia Sejmu 15 września 1791 r., Jan Nepomucen Małachowski wręczył 22 lipca w Dreźnie memoriał, w którym uzasadniał życzenie Stanisława Augusta dotyczące bezzwłocznego porozumienia się z elektorem co do wstępnych kroków, jakie powinny zostać podjęte przy ustalaniu nowych związków między domem saskim a Rzeczypospolitą. Odpowiedź hrabiego Lossa z 6 sierpnia 1791 r. brzmiała:

Im więcej wyrozumiałości król polski wykazuje przy ocenie ostrożnego postępowania elektora, tym bardziej elektor będzie zadowolony, że przyczyny, które powstrzymywały jeszcze jego decyzję, nie zostały niewłaściwie zrozumiane. Elektor jest głęboko przejęty obowiązkami, które korona polska pewnego dnia na niego nałoży, ale jest także głęboko zatroskany o los swoich krajów dziedzicznych i dlatego nie może podjąć decyzji, zanim się nie przekona, że nowa konstytucja Polski pozwoli mu skutecznie przyczynić się do szczęścia tego państwa, oczywiście nie zaniedbując przy tym i nie narażając szczęścia i spokoju Saksonii. Są to przyczyny, które nie pozwalają na żadną niepewność, one oczywiście mogą zostać usunięte, jeżeli autentyczny tekst nowej Konstytucji i inne objaśnienia zostaną przekazane elektorowi i wtedy będzie on w stanie wydać właściwy pogląd o całym systemie rządu i zobowiązaniach, których wykonanie pociąga za sobą przyjęcie korony³⁶.

---

³⁶ Th. Flathe, *Die Verhandlungen über die dem Kurfürsten Friedrich August III..., s. 20–21.*

Na to wezwanie Małachowski odpowiedział 29 sierpnia, przekazując żądane dokumenty ze wskazówką, że obowiązki króla w Polsce są niezależne od Konstytucji i zostają określone przez Pacta Conventa. Król spodziewa się, że elektor w swojej odpowiedzi oświadczy gotowość przystąpienia do rokowań, o czym władca Polski powiadomi posłów przy ponownym otwarciu Sejmu i tym samym spowoduje, że Sejm ze swej strony wyznaczy w tym celu deputację. Wkrótce przed wręczeniem tej noty pojawił się w Dreźnie osobiście hrabia Dzieduszycki, nowy wysłannik z Warszawy. Jego misja miała do spełnienia dwa cele: „dowiedzieć się, czy w czasie spotkania w Pilnitz była mowa o Polsce, i przyspieszyć decyzję elektora”. Na próżno jednak nalegał Dzieduszycki, podobnie jak Małachowski, na elektora, by podjął decyzję przed otwarciem Sejmu. W odpowiedzi Lossa z 10 września 1791 r. na ostatnią notę Małachowskiego czytamy:

Ponieważ teraz dopiero elektor może się zapoznać szczegółowo z głównymi założeniami Konstytucji, musi to uczynić niezwykle starannie, gdyż wymaga tego doniosłość problemu, dlatego wcześniej powinien się zdecydować, a później dopiero rozpocząć rokowania w sprawie Pactów Conventów, tym bardziej że problem Pactów Conventów jest uzależniony od treści Konstytucji. Elektor wierny wszystkim swoim zobowiązaniom nie zaciągnie nowych, zanim nie upewni się, że będzie w stanie je wypełnić Skoro mając na uwadze te stałe zasady, dotychczas odkładał ostateczną decyzję i nadal ją odkłada, to dlatego, że jest przekonany, że jego ostrożne postępowanie zostanie przyjęte ze zrozumieniem³⁷.

Taka odpowiedź naturalnie spotkała się dezaprobatą patriotów. Zdawali oni sobie sprawę, że niemożliwe byłoby przedstawienie Sejmowi zarzutów elektora, ponieważ wtedy naród mógłby się przekonać o wielkiej różnicy, jaka istnieje między stanowiskiem elektora a tym, czego od niego oczekiwano.

Nasilili się naciski na elektora, jednak gabinet saski nadal pozostawał ostrożny. Odpowiedź hrabiego Lossa, o której powiadomione zostały również trzy sąsiedzkie dwory, została sformułowana w następujący sposób:

Elektor dostrzegł w Konstytucji 3 maja rozmaite kwestie sporne, które budzą poważne wątpliwości i wymagają wcześniejszego wyjaśnienia, zanim mógłby się zdecydować, że podejmie rokowania w sprawie Pactów Conventów. Popiera on przeto propozycję wyznaczenia deputowanych z obu stron. Ponadto jest przekonany, że zwłoka spowodowana tymi naradami będzie mniej niekorzystna dla narodu polskiego niż następstwa zbyt pospiesznej decyzji z jego strony, gdyż decyzja taka powinna być zgodna z jego zasadami i powagą sprawy³⁸.

³⁷ Ibidem, s. 20–22.

³⁸ Ibidem, s. 23.

Aby więc usunąć wszelkie nieporozumienia, Loss zwrócił równocześnie uwagę Essenowi, że elektor wcale nie zamierza prowadzić rokowań w sprawie Pactów Conventów, ale w sprawie Konstytucji, i to nie w Warszawie, lecz w Dreźnie.

Nota z 23 września 1791 r. absolutnie nie odpowiadała oczekiwaniom Polaków. Po jej odczytaniu na posiedzeniu Sejmu 30 października obawiano się również jasno przedstawić istotne zastrzeżenia elektora wobec Konstytucji i określić, na czym mają polegać proponowane zmiany. Stanisław August zwrócił uwagę na konieczność wysłania do Drezna odpowiedniego przedstawiciela celem rozstrzygnięcia wątpliwości elektora. Sejm na wniosek króla powołał do spełnienia tej misji przebywającego w Dreźnie posła Małachowskiego i księcia Adama Czartoryskiego.

Strona saska wyznaczyła na komisarzy ministrów Lossa i Gutschmieda. Obaj wypowiedzieli się w odpowiednim raporcie z 27 listopada 1791 r. na temat zasad w sprawie podjętych rokowań, wyrażając przy tym pełną aprobatę dla zastrzeżeń wysuniętych przez tajną radę 16 czerwca: dla pewności zwrócili się z prośbą do elektora o dodatkowe opinie. Zapytywali oni: czy powinniśmy zdecydować się na prowadzenie rokowań, mając na uwadze spokój Europy i odwrócenie niebezpieczeństwa grożącego Rzeczypospolitej, a także ze względu na potrzebę odwzajemnienia się za okazane zaufanie? Czy rokowania takie mogą zabezpieczyć nasz kraj od grożącego niebezpieczeństwa, a także zapewnić nam pewne korzyści?

Do reskryptu tajnej rady dołączano uwagi elektora dotyczące konstytucji polskiej, złożone z 27 punktów. Z typową dla saskiego sposobu rozpatrywania spraw drobiazgowością i wnikliwością tajna rada powtórnie zbadała przedłożoną sprawę i 13 grudnia wyraziła opinię. Mając na uwadze zapewnienie krajowi saskiemu bezpieczeństwa, tajna rada doszła do wniosku, że pozytywna decyzja dla Polski jest bardzo problematyczna i trwałe porozumienie może być osiągnięte tylko w wypadku stanowczej zgody trzech sąsiadów Polski na postanowienia nowej Konstytucji albo przynajmniej gdyby dwory berliński i wiedeński przyłączyły się do współpracy z królem i Rzeczpospolitą nad utrzymaniem nowej Konstytucji. Jednak wątpliwe jest, czy taki sojusz będzie trwał. W sprawie ewentualnych spodziewanych korzyści dla Saksonii trzeba uwzględnić dwie okoliczności, mianowicie sojusz obronny i traktat handlowy. Pierwszy z nich nie rokuje szczególnych korzyści dla Saksonii, raczej można przewidzieć, że przyniesie szkody, zaś co się tyczy handlu, ożywione stosunki handlowe z Rzeczpospolitą mają doskonałe i trwałe podstawy w tym, że Polska wszystko to, co jest potrzebne dla dalszego rozwoju handlu, może znaleźć razem zebrane na targach lipskich. Z tego wynika, że ani krajowi saskiemu, ani jego poddanym traktat handlowy nie przyniesie żadnej poprawy w tej dziedzinie. Jedyne, co mógł przynieść, to korzyść saskiemu handlowi i zapewnienie, że sascy poddani w Polsce będą traktowani lepiej od innych, co ma już miejsce. Biorąc to wszystko pod uwagę, tajna rada jest zmuszona oświadczyć, że proponowana dla elektora

korona polska nie przyniesie krajowi saskiemu żadnej korzyści³⁹. Na tle tak mało obiecujących perspektyw rozpoczęły się również 13 grudnia konferencje między komisarzami polskimi a saskimi.

Nie ulega wątpliwości, że do negatywnej opinii władz saskich na temat Konstytucji 3 maja i polskiej oferty przekazania tronu elektorowi w istotnym stopniu przyczyniły się negatywne wypowiedzi Essena, jakie ustawicznie przekazywał z Warszawy do Drezna.

Jak podawał przedstawiciel Prus w Warszawie Goltz w depeszy z 4 czerwca 1791 r., Essen stwierdził, że zgoda elektora na przejście tronu w Polsce stałaby się „grobem szczęścia i dobrobytu Saksonii”⁴⁰.

Spośród polityków polskich Essenowi najbardziej odpowiadały sądy Joachima Chreptowicza, ówczesnego ministra spraw zagranicznych, który także miał krytyczny stosunek do wydarzeń w Warszawie i uważał, że Konstytucja 3 maja to budowa oparta na kruchych podstawach⁴¹.

Essen w liście z 13 sierpnia 1791 r. przytaczał bardzo ciekawy fragment rozmowy z Joachimem Chreptowiczem, który (co go w poważnej mierze kompromituje) miał się wyrazić, że urząd swój objął tylko pod naciskiem oraz że Rzeczpospolita znajduje się w bardzo trudnej sytuacji, i to zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej. Jego zdaniem do tego stanu doprowadziła nierozważna porywczosć Ignacego Potockiego i infantyizm Małachowskiego, którzy od 1788 r. kierują sprawami i zupełnie nie potrafią zaradzić złu. Konstytucja w jego oczach to romans wymyślony przez tych panów i kilku młodych Polaków, niedoświadczonych ekonomistów pozbawionych zdrowego rozsądku, żądnych władzy i zdobycia majątków, lecz niezających swego narodu, a tym bardziej zasad polityki. Zdaniem Chreptowicza nieszczęście polega na tym, że król do tego został wciągnięty⁴².

³⁹ Ibidem, s. 27–28.

⁴⁰ ZStA Merseburg, Rep 96, 158 B, Goltz à Friedrich Wilhelm II, Nr 5, 4 juin 1791, s. 81–82: „Il m’a au contraire toujours dit, que pour son individu, il regarderait l’acquiescement de l’Electeur de Saxe à la proposition faite par les Polonais, comme le tombeau du bonheur et de la prospérité actuelle des états électoraux”.

⁴¹ StA Dresden, Loc 3571, vol. XXVb, Essen à Loss, Nr 59, Varsovie le 26 octobre 1791, s. 106.

⁴² StA Dresden, Pol. VI, Essen à Loss, Ad Nr 42 PS, Varsovie le 13 d’aout 1791, s. 21: „Après m’avoir communiqué une Note de V.E. remise à Mr. Malachowski et arrivée avant hier par Estaffete, il m’a dit sans détour, qu’il regrettaut mille fois d’avoir accepté sa plece qu’il trouva les affaires de la république, des quelles il ne s’était jamais mêlé, ni voulu participer à ce qu’on avait fait depuis le commencement de cette diète, tellement embrouillées et gatées, tant intérieurement, que Malachowski, qui depuis 1788 avait dirigé les affaires, qu’il ne savait absolument pas, comment rémédier à tous ces maux; que la Constitution du 3 Mai était à ses yeux un roman, enfante par ces Messieurs et quelques jeunes Polonais demi – savants écnomistes, beaux esprits manques, avides de faire une réputation et leur fortune, mais ne connaissant ni leur propre nation, ni moins encore aucune politique, et ne voyant rien que leur propre ambition et que malheureusement le roi s’était laissé entraîner par eux plus loins”.

Essen w swych depezbach wielokrotnie wskazywał na trudną sytuację gospodarczą Polski, bardzo słabo wyposażone wojsko, gdyż brakuje wszystkiego z wyjątkiem ludzi, którzy nie są odpowiednio zdyscyplinowani. Jeżeli chodzi o skarb, to trzeba by ściągnąć nowe podatki albo zreformować wojsko⁴³. Zwracał także uwagę, że w kraju coraz bardziej rośnie w siłę stronnictwo rosyjskie i niezadowolenie ustawicznie się pogłębia⁴⁴. Wysłannik saski wielokrotnie podawał, że Polacy chcą tylko sprytnie wykorzystać Saksonię. W jednej z depezb z 21 września 1791 r. napisał: „topiąc nas, chcą się ocalić”⁴⁵.

Essen – jak już wspominałem wielokrotnie – przedstawiał obraz Polski po uchwaleniu Konstytucji 3 maja w bardzo czarnych barwach. W depezbie z 6 sierpnia 1791 r. wskazywał na to, że sytuacja Rzeczypospolitej i położenie króla stają się krytyczne, a Polacy nie wiedzą, co dalej robić. Wierzą oni, że tylko elektor może ich wyciągnąć z tego bagna, w jakim się znajdują⁴⁶.

Dyplomata saski bardzo ostro krytykował Polaków, stwierdzając, że korupcja jest jedną z głównych metod ich działania. Podawał jako przykład, że Dzeduszyckiemu przekazano 5 tysięcy dukatów po to, by pozyskał w Dreźnie przyjaciół Konstytucji⁴⁷.

Essen ze szczególnym upodobaniem powoływał się na wypowiedzi Chreptowicza, jednego z największych pesymistów w ocenie polskich przemian⁴⁸. Kanclerz

---

⁴³ StA Dresden, Loc 3692, Pol. V, Nr 34, Essen à Loss, Varsovie le 2 juillet 1791, s. 212: „Quant à l'armée et au trésor les colonnes de l'état, on dit que la première est bien loin d'être en état de pouvoir être employée, et que tout y manque hormis le nombre de hommes, mais indisciplinés. Pour le trésor il se présente un déficit si considérable qu'il faudrait en faire des nouveaux impôts, ou réformer considérablement les troupes”.

⁴⁴ Ibidem, Ad Nr 34, PS Essen à Loss, Varsovie 2 juillet 1791, s. 210: „Le nombre du parti russe commençant à parler haut et fortement contre la nouvelle constitution et les autres considérants que le peu de représentants continuait à décider les affaires de la République, il en pourrait naître du mécontentement dans le pays”.

⁴⁵ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, Ad Nr 49, Essen à Loss, Varsovie le 21 septembre 1791, s. 69: „En nous noyant, on veut se sauver”.

⁴⁶ Ibidem, Nr 40, Essen à Loss, Varsovie le 6 août 1791, s. 16: „Je vois que de plus en plus la situation de la république devient critique et épineuse que les embarras du roi deviennent pressant et qu'ici on ne sait presque plus que faire. C'est l'Electeur qui doit tirer la République du bourbier, où elle se trouve”.

⁴⁷ Ibidem, Nr 52, Essen à Loss, Varsovie 1 octobre 1791, s. 108: „la corruption est le seul moyen de faire les affaires soyent justes soyent injustes, on a donné à Dzedusicki 5000 Ducats, quand il est parti pour Dresde, pour à ce qu'on dit lui faciliter les moyens de faire de recherches à Dresde et pour y faire des amis à la constitution du 3 Mai”.

⁴⁸ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VII, Nr 67, Essen à Loss, s. 118: „Le ministre des affaires étrangères, mon ancien ami vient de me dire, que les affaires de la République se trouvaient dans la plus facheuse crise”.

bowiem pod wpływem nadchodzących wiadomości z Petersburga nie wróżył Polsce niczego dobrego i uważał, że Konstytucja nie ma szans przetrwania⁴⁹.

Wysłannik Drezna zwracał uwagę także na to, że Polacy niewłaściwie interpretują rozmaite oświadczenia dyplomatów europejskich. Szczególnie raziło go to, że król Polski niezgodnie ze stanem faktycznym przedstawił posłom w Sejmie, iż dwory wiedeński i berliński gwarantowały całość i niepodległość ziem polskich wraz z Konstytucją 3 maja⁵⁰.

Dyplomata saski nieustannie przestrzegał elektora, żeby nie godził się na żądania Polaków, gdyż zostanie oszukany⁵¹. Podawał, że właśnie po Konstytucji 3 maja wszystko zostało wywrócone, wszystkie stronnictwa rządowe znalazły się w nieładzie, a anarchia jest większa niż uprzednio⁵². Szczegółowo interesował się też np. słabym stanem zdrowia króla Polski⁵³. Z zadowoleniem donosił, że na posiedzeniu Sejmu 15 września 1791 r. kilku posłów zaatakowało Konstytucję jako dzieło obce narodowi. Podawał, że przeciwnicy Konstytucji bardzo życzą sobie odmownej odpowiedzi elektora⁵⁴.

Wysłannik Drezna, omawiając całokształt spraw polskich, podawał, że w Rzeczypospolitej istnieje różnica między faktycznym stanem rzeczy a tym, jak go przedstawiają Polacy: poddał druzgocącej krytyce zasady moralne Polaków, przypisując im jak najgorsze cechy⁵⁵.

⁴⁹ Ibidem, Nr 49, Essen à Loss, Varsovie 21 septembre 1791, s. 66: „Le chancelier Chreptowicz continue d'après ses dernières lettres de Pétersbourg, d'augurer mal des dispositions de la Russie pour la Pologne et quant à la constitution il est toujours dans l'opinion qu'elle ne peut se soutenir”.

⁵⁰ StA Dresden, Loc. Pol. VI, Nr 50, Essen à Loss, Varsovie le 24 septembre 1791, s. 76: „Sa Majesté ce dit, que tous les ministres des cours étrangères avaient complimenté ceux de Pologne, sur la constitution de 3 Mai et que celles de Vienne et de Berlin avaient promis de soutenir et de défendre l'intégrité, la totalité, l'indépendance de la Pologne et la constitution de 3 Mai”.

⁵¹ Ibidem, ad 49, Essen à Loss, Varsovie le 21 septembre 1791, s. 69: „s'il serait entraîné dans cette intrigue malhonnete pour l'intention méprisabile par la méthode portant exactement le caractère de ces fourberies d'avocats polonais”.

⁵² StA Dresden, Loc Vol. XXVIII b, ad Nr 66, Essen à Loss, Dresde le 3 décembre 1791, s. 239: „Car depuis le 3 Mai tout est culbuté, toutes parties du gouvernement sont en désordre et dans le fonds l'anarchie est plus forte que jamais”.

⁵³ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, ad Nr 52, Essen à Loss, Varsovie le 1 octobre 1791, s. 115: „Au reste le roi à 60 ans passées, il est sujet à des attaques de convulsion. Sa santé s'épuis et par le travail immense et par un genre de ce vie qui doit l'énerver de plus en plus”.

⁵⁴ Ibidem, Nr 48, Essen à Loss, Varsovie le 17 septembre 1791, s. 57–58: „Quelques nonces ont attaqué la constitution du 3 Mai comme un ouvrage inconnu à la nation et aux instructions données à ses nonces. Un refus déterminé de l'Electeur voilà ce que les Russes et leur adherents désirent”.

⁵⁵ StA Dresden, Loc 3571, Vol. XXVIII b, Nr 57, Essen à Loss, Varsovie le 19 octobre 1791, s. 152. „Je vois par cette dépêche de votre Excellence l'immense distance entre le vrai état des affaires et celui comme on le représente ici... que sur le globe entier on ne trouvera pas un exemple d'une corruption de moeurs et de principes aussi générale dans toute une nation, comme on le trouve dans ce pays”.

Na początku grudnia 1791 r. dyplomata saski zauważył, że nawet główni twórcy Konstytucji 3 maja nie czują się już tak pewni jak poprzednio, a Stanisław Potocki miał się wyrazić, że wkrótce dla Polski nie będzie już innego ratunku jak rzucić się na powrót w ramiona Rosji⁵⁶. Essen wskazywał wielokrotnie, że Prusy, Austria i Rosja, kierując się swoimi interesami, nie zgodzą się na realizację unii polsko-saskiej, a tym samym na powiększenie Polski czy Saksonii⁵⁷.

Był zainteresowany tym, jak Berlin zareaguje na wiadomość, że Stanisław August oświadczył publicznie wobec posłów, że Konstytucja 3 maja jest popierana przez dwór pruski. Wyraził pogląd, że tego rodzaju wypowiedzi są właściwe Polakom, którzy nawet twierdzą, że elektor przyjmie koronę, nie zważając na stanowisko Rosji⁵⁸.

Essen trafnie zwracał uwagę, że złowrogie milczenie Bułhakowa w sprawie przemian w Polsce i Konstytucji 3 maja bardzo niepokoiło Polaków i dwór warszawski⁵⁹. W listach do Lossa wielokrotnie uskarżał się na swe trudne położenie, gdyż wywierano na niego presję, by wpłynął na pozytywną odpowiedź elektora⁶⁰. Pocięszał się tylko tym, że przedstawiciele Rosji, tak Bułhakow, a poprzednio Stackelberg, właściwie oceniają i rozumieją jego przykre położenie w Rzeczypospolitej⁶¹.

Reprezentant Drezna w Warszawie sądził, że misja księcia Adama Czartoryskiego do Saksonii jest zwykłą intrygą, której celem jest dotarcie do elektora innymi

⁵⁶ Ibidem, Nr 66, Essen à Loss, Varsovie le 3 décembre 1791, s. 228–229: „J’observe une déconenance frappante dans les piliers de la constitution du 3 Mai, Le même Potocki, qui vous avez vu à Dresde, Monsieur le comte je le vois tellement troublé, qu’il m’a dit que bientôt il n’y aurait point d’autre ressource que de se jeter dans les bras de la Russie”.

⁵⁷ Ibidem, s. 225: „Je n’ai jamais osé juger sur les vraies dispositions des trois grandes cours en égard de la constitution du 3 Mai et du trône héréditaire, mais je n’ai jamais pu me persuader que les intérêts de ces cours voisines de la Pologne et en partie de la Saxe permettraient selon les principes de leur politique de consentir à l’agrandissement de l’une et de l’autre”.

⁵⁸ Ibidem, Essen à Loss, Nr 53, Varsovie, 5 octobre 1791, s. 129: „Reste à savoir ce qu’on dira à Berlin, quand on apprendra que S.M. Polonoise a déclarée du trône, que deux grandes cours défendront la constitution du 3 Mai. Ici on ne sera pas embarrassé, on niera le fait, on dira, que c’est mésestendu cela coûterait aussi peu, que de débiter ici, que S.A.S.E. acceptera la couronne, sans s’inquiéter de ce que la Russie pourrait dire”.

⁵⁹ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, Nr 54, Essen à Loss, Varsovie le 8 octobre 1791, s. 134: „Quoique monsieur de Bulgakow continue à garder ici le plus profond silence sur la révolution de Pologne, cette extrême réserve devient par elle-même inquiétante pour les Polonais et la cour de Varsovie”.

⁶⁰ Ibidem, ad Nr 56, Essen à Loss, Varsovie le 18 octobre 1791: „Egalement on ne pourra s’imaginer à quel point me tourmente sur la déclaration de l’Electeur, que si je me tais, on me décrie comme opposé la bonne cause... Depuis le matin jusqu’à soir je suis entre les mains des membres de la diète parmi lesquels il n’y a pas un seul auquel je puisse me fier... pour ne pas choquer le fanatisme polonais, de respecter leurs folies et d’éviter toute société avec ceux de Bulgakow”.

⁶¹ Ibidem, ad Nr 56, Essen à Loss, Varsovie 15 octobre 1791, s. 157: „Heureusement que le comte de Stackelberg et son successeur prennent ma conduite comme elle doit être prise”.

drogami niż poprzednio⁶². Zarzucał Polakom, że uchwalili Konstytucję 3 maja, nie uprzedzając o tym elektora⁶³. Pod koniec 1791 r. przekazał bardzo pesymistyczny obraz sytuacji Rzeczypospolitej i twierdził, że cała budowla, na jakiej opierała się Konstytucja 3 maja, ma bardzo słabe fundamenty i zaczyna się chwiać, a nawet niektórzy zaczynają dostrzegać, że zbudowali swe dzieło na piasku i mogą wkrótce się znaleźć pod jego ruinami⁶⁴.

Jak już wspomniałem, ten pesymistyczny obraz naszkicowany przez Essena musiał w poważnym stopniu wpłynąć na Fryderyka Augusta III. Elektor saski wielokrotnie w korespondencji ze swoim przedstawicielem w Petersburgu wskazywał, że nie jest zobowiązany do popierania Konstytucji, gdyż nigdy nie zabiegał o to, by taka Konstytucja powstała⁶⁵.

Dwór saski nie wierzył nawet w szczerą intencję Stanisława Augusta Poniatowskiego; w Dreźnie uważano, że może on pozostawać w porozumieniu z Rosją i w razie odmowy elektora wysunie kandydaturę uzgodnioną i proponowaną przez Katarzynę II⁶⁶. Loss jednak początkowo – podobnie jak Helbig – był przekonany, że dwór rosyjski nie będzie przeciwny kandydaturze elektora do objęcia tronu w Polsce⁶⁷.

Dla Lossa najważniejsze było uzyskanie informacji, jak na uchwalenie Konstytucji zareaguje prowincja. Uważał, że należy się liczyć z różnymi protestami i manifestacjami, a także może dojść do powstania konfederacji⁶⁸.

⁶² Ibidem, ad Nr 65, Essen à Loss, 19 novembre 1791, s. 92: „le projet de la mission est l'intrigue de chercher d'autres canaux et d'autres sourdes voyes à Dresde, que celle que la Votre, Monsieur, de négocier avec l'Electeur”.

⁶³ Ibidem, Pol. VII, Nr 61, Essen à Loss, Varsovie 5 novembre 1791: „Que l'on a fait une faute capitale d'avoir établi cette constitution sans en jamais prévenir un mot l'Electeur”.

⁶⁴ Ibidem, Nr 71, Essen à Loss, 21 décembre 1791, s. 207: „Tout se qu'il y a de plus raisonnable ici et de modéré convient, que l'édifice du 3 Mai, commence visiblement à s'affaïsser de tout coté que les auteurs de ce ouvrage par leur consternation et silence avouent, avoir bati sur de sable, et commenceront à se précautionner, pour ne pas être enterrés sous les ruines”.

⁶⁵ Ibidem, Pol. VII, Loss à Völckersahm, Dresde 19 novembre 1791, s. 79: „L'Electeur n'a jamais fait des démarches pour opérer cette révolution par laquelle il a été appelé à la succession eventuelle”.

⁶⁶ StA Dresden, Loc 3692, Pol. IV, Nr 15, Loss à Essen, Dresde 18 mai 1791, s. 138: „J'ai observé dans ma dernière dépêche, que ce monarque doit se rapprocher de la Russie. Il serait donc possible que S.M. fut secrettement d'accord avec cette puissance pour diriger après le refus resumé de l'Electeur le choix de la nation sur une personne agréé par Catherina II”.

⁶⁷ StA Dresden, Loc 3043, Nr 463, Nr 10, Loss an Helbig, Dresden am 9 juli 1791, s. 204: „Übrigens scheinat Sich aus etwa 34 Depesche zu bestätiger, daß allenfalls der russische Hof der Erhebung Ihre Churfürstliche Durchlaucht auf den polnischen Thron nicht entgegen sein würde”.

⁶⁸ StA Dresden, Loc 2692, Pol. IV, Nr 15, Loss à Essen, Dresde 18 mai: „Il s'agit donc de faire la plus grande attention à la sensation que la journée du 3 d.c. aura faite dans les provinces aux mouvements auxquels cet événement y donner lieu et aux protestations manifestes, au même réconfédération qu'il pourra faire naître. Ce sera par le compte exact que vous en rendez, Monsieur qu'on pourra proprement connaitre le voeu de la majorité de la nation”

Jak wynikało z instrukcji przekazanej Völckersahmowi, posłowi saskiemu w Petersburgu, rządowi saskiemu bardzo zależało na poznaniu istotnych zamiarów dworu rosyjskiego wobec Polski⁶⁹. To jednak nie było łatwe: miesiącami na podobną informację próżno czekali poseł pruski i austriacki.

De Caché w jednej z depesz zwrócił uwagę, że elektor saski wysłał kuriera do Petersburga i oczekuje stamtąd odpowiedzi. Potem dopiero będzie mógł podjąć decyzję w sprawie przyjęcia polskiego tronu⁷⁰.

Drezno prowadziło politykę niezwykle ostrożną wobec Rosji. Loss polecał Völckersahmowi, by unikał starannie wszystkiego, co mogłoby wskazywać, że istnieje porozumienie między nim a posłem polskim w Petersburgu⁷¹. Völckersahm dostał polecenie, by utrzymując pozornie jedność działania z Debolim, stanowczo rozgraniczył swoje zabiegi dyplomatyczne od działalności posła polskiego⁷².

Elektora ciągle interesowało, jak obce dwory zareagują na sprawy polskie. Nieustannie polecał Essenowi, by dokładnie śledził poczynania Bułhakowa i Lucchesiniego⁷³. Pod koniec 1791 r. dwór saski nie miał dobrego rozeznania w kwestii zamiarów politycznych Rosji wobec Rzeczypospolitej. Wszystko pozostawało w sferze domysłów. Loss jednak nie liczył się z otwartą interwencją tego mocarstwa⁷⁴.

Analizując stosunki polsko-pruskie i polsko-austriackie, Loss doszedł do wniosku – opierając się na doniesieniach z Warszawy – że Polacy na pomoc dworu pruskiego i austriackiego nie powinni liczyć⁷⁵.

⁶⁹ Ibidem, s. 186, Extrait des points remis à Völckersahm 21 mai 1791: „Un des objets, sur lequel il sera surtout intéressant de connaître les véritables sentiments de la cour de Russie... à approfondir de quelle manière cete puissance, en égard à ses rapports actuels avec la Pologne”.

⁷⁰ Haus Hof und Staats Archiv Wien Polen II Berichte Nr 814 de Caché an Kaunitz, Warschau 21 September 1791: „der Herr Churfürst habe einen Kurier nach Petersbourg gesendet und erwarthe nur noch auch die Genehmigung des Russischen Kaiserlichen Hofes, um Sich sodan für die Annehmung der eventuellen Pohlischen Throns entscheidend zu erklären”.

⁷¹ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, Loss à Völckersahm, Dresde 1 août 1791, s. 2: „Mais vous éviterez soigneusement tout ce qui pourrait avoir l'air d'un concert subsistant entre vous et le ministre de Pologne”.

⁷² StA Dresden, Loc 3693, Pol. VII, Loss à Völckersahm, Dresde 19 novembre 1791, s. 80: „qu'en continuant les démonstrations générales de confiance à Mr Deboli vous séparez entièrement votre marche de la sienne”.

⁷³ Ibidem, Essen à Loss, 14 décembre 1791: „Vous ferez bien de continuer à veiller sur la conduite et la langage des trois cours voisines de la Pologne à Varsovie à recueillir tout ce qui sera propre à éclairer les véritables intentions de leurs souverains relativement à l'affaire de la succession et du gouvernement polonais”.

⁷⁴ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, Nr 29, Loss à Essen, Dresde 24 octobre 1791: „Il est vrai, qu'on semble croire à St. Pétersbourg que Catherina II quelque piqué, qu'elle puise être de voir renversé son ouvrage en Pologne, laissera aller les choses, comme elles vont, sans s'y opposer ouvertement”.

⁷⁵ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, Nr 43, Loss à Zinzendorf: „Le langage de Mr de Caché et du comte de Goltz ne permet pas d'espérer de leurs cours l'apuui et le maintien de la constitution du 3 Mai”.

Według relacji Essena Chreptowicz wyraził się, że byłby bardzo zdziwiony, gdyby elektor w tej trudnej sytuacji Rzeczypospolitej chciał zaryzykować i mieszać się do jej spraw wewnętrznych⁷⁶. Woyna, poseł polski w Wiedniu, analizując stosunki polsko-saskie pod koniec 1791 r., doszedł także do przekonania, że elektor nie przyjmie korony polskiej⁷⁷. Również Goltz, poseł pruski w Warszawie, który niejednokrotnie wyrażał życzenie, by elektor przyjął polską koronę⁷⁸, trafnie zauważył, że napływające z Warszawy informacje nie zachęcają elektora do udzielenia pozytywnej odpowiedzi⁷⁹. Essen posądzal Polaków o daleko idące intrygi i był tym mocno zaniepokojony⁸⁰. Natomiast Lucchesini dostrzegał, że Polacy zdawali sobie sprawę, iż Essen przekazuje niekorzystne dla nich informacje do Drezna, i starali się, by docierały tam inne wiadomości, za pośrednictwem życzliwie do nich usposobionego jego współpracownika Riancoura⁸¹.

Minister spraw zagranicznych Saksonii hrabia Loss trafnie zauważył, że Konstytucja 3 maja nie odpowiada w zasadzie żadnej z trzech potęg otaczających Polskę⁸².

Fryderyk Wilhelm II bardzo trafnie oceniał postawę elektora wobec Polski. W swej korespondencji z Lucchesinim podawał, że postępowanie Polaków jest nierozważne i źle obliczone, natomiast zachowanie się elektora i jego ministrów – mądre i roztropne⁸³.

⁷⁶ StA Dresden, Loc 3693, Pol. VI, ad Nr 42, Essen à Loss, Varsovie 13 août 1791, s. 23: „Enfin le ministre des affaires étrangères convient, qu'il ne comprend pas comment l'Electeur pourrait hasarder de se mêler des affaires de Pologne dans leur état actuel”.

⁷⁷ ZStA Merseburg, Rep 96, 155 BII b, PS ad Nr 144, Jacob-Kloest an Friedrich Wilhelm II, 26 XII 1791, s. 161: „Woyna ne se cache plus que d'après ses nouvelles de Dresde il croit, que l'Electeur de Saxe n'acceptera pas la couronne de Pologne”.

⁷⁸ ZStA Merseburg, Rep 96, 1588, Goltz à Friedrich Wilhelm II, Nr 12, Varsovie 5 octobre 1791, s. 168: „Je souhaite pour le bien de la Pologne, que mes sollicitudes soient mal fondées, et que de Saxe veuille commencer à se déterminer en faveur de voeu de la nation”.

⁷⁹ Ibidem, Nr 10, Goltz à Friedrich Wilhelm II, Varsovie 21 septembre 1791, s. 146: „il me paraît que le récit de ce qui se passe ici tous les jours à la diète n'est pas fait pour engager l'Electeur de Saxe à donner bientôt une réponse cathégorique et favorable”.

⁸⁰ ZStA Merseburg, Rep 9, Nr 27–251, Nr 6, Friedrich Wilhelm II à Lucchesini, Berlin 12 janvier 1792, s. 6: „Le sieur de Essen n'a certainement pas tort de se défier des intrigues des Polonais dont vous ne marquez qu'il est inquiet”.

⁸¹ Ibidem, Friedrich Wilhelm II à Lucchesini, Berlin 5 février 1792, s. 53: „Vous observez que les auteurs de la nouvelle constitution le défiant avec raison des rapports du sieur de Essen, se sont emparés du comte de Riancour pour lui faire écrire à Dresde ce qu'ils voudront”.

⁸² Ibidem, Friedrich Wilhelm II à Lucchesini, Nr 19, s. 106: „Assurément il n'y a pas le moindre concert à ce sujet entre nous bien que la réflexion du comte Loss que cotte constitution ne convient à aucune des trois puissances y voisines pourrait bien au fond être assez juste”.

⁸³ Ibidem, Nr 40, Friedrich Wilhelm II à Lucchesini, Berlin 21 mai 1792, s. 266: „Autant la conduite des patriotes est inconsideré et mal calculée autant celle de l'Electeur de Saxe et de ses ministres est sage et prudente”.

Król pruski miał dobre rozeznanie w kwestii przebiegu rozmów księcia Czarotoryskiego w Dreźnie. Analizując ich treść, wyciągał właściwy wniosek, że władze saskie przedłużają rokowania w nieskończoność, a nic nie zapowiada pozytywnej decyzji⁸⁴.

Monarcha pruski z głębokim wyczuciem oceniał sens istotnej misji Löbena w Polsce, twierdząc, że jest ona zwykłym gestem grzecznościowym⁸⁵. Fryderyk Wilhelm II z zadowoleniem stwierdził, że rząd rosyjski udzielił właściwej odpowiedzi Völckersahmowi, posłowi saskiemu, która nie pozostawia żadnej wątpliwości co do negatywnego stanowiska wobec przemian ustrojowych w Polsce⁸⁶.

Wiele danych do zrozumienia postawy władz saskich wobec Polski zawierają wypowiedzi posła pruskiego z Dreżna Arnima. Przedstawiciel Prus w Dreźnie w depeszy z 30 marca 1792 r. dokonał szczegółowej analizy poglądów członków rządu saskiego na temat propozycji objęcia przez elektora tronu polskiego. Wśród tych, którzy opowiadali się za przyjęciem tronu, wymieniał Marcoliniego oraz szereg osób przebywających na dworze, które liczyły się z tym, że w razie objęcia tronu przez elektora mogłyby uzyskać lepsze pensje. Do osób przeciwnych zaliczał hrabiego Lossa, Schönberga i Löbena⁸⁷.

Rzecz znamienna, że Arnim do osób, które miały opowiedzieć się za przyjęciem tronu przez elektora, zaliczał również Gutschmieda⁸⁸.

⁸⁴ ZStA Merseburg, Rep XI, RuBland 133 A Nr 1, Friedrich Wilhelm II à Goltz, Berlin 1 janvier 1792, s. 2: „Il paraît évident qu'on cherche à trainer les choses en longueur et qu'il ne faut pas s'attendre de si tot à une décision finale”.

⁸⁵ ZStA Merseburg, Rep 9, Nr 27–251, Nr 24, Friedrich Wilhelm II à Lucchesini, Berlin 25 avril 1792, s. 203: „la mission du comte de Loeben n'est qu'un simple compliment”.

⁸⁶ ZStA Merseburg, Rep XI, Russiand 133 B, Nr 52, Friedrich Wilhelm II à Goltz, 12 juillet 1792: „La réponse que suivant notre dépêche du 26 juin, dont je vous déjà accusé la reception le vicechancelier a faite aux insinuations du Sr. de Völckersahm relativement aux affaires de Pologne est connue vous l'observez parfaitement sage et telle, qu'il ne pourra rester à l'Electeur aucun doute sur l'invariabilité des sentiments de S.M.Imp. à l'égard de la forme actuelle du gouvernement polonaise”.

⁸⁷ ZStA Merseburg, Rep 96 F 172, J. Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde 30 mars 1792, s. 15: „je dois mettre à la tête de ce parti le comte Marcolini, qui pendant toute cette négociation paraît avoir fait cause commune avec le sieur de Landriani pour déterminer l'Electeur. La plupart des personnes qui tiennent en autre immédiatement à la cour de l'Electeur et à celle de l'Electrice et de princes souhaitent également l'acceptation de le couronne. Les dites personnes se flattent qu'à une cour royale elles trouveront ces places plus honorifiques et des pensions plus lucratives qu'à celle d'un Electeur, qui vit avec autant de parcimonie que l'a fait jusqu'ici Frédéric Auguste. Des personnes contraires à l'acceptation de le couronne sont nommément le C. de Loss et probablement tout le ministère des conférences. Surtout les ministres comtes de Schoenberg et de Loeben, lesquels n'ayant rien à espérer et n'étant que Saxons sentent toutes les difficultés, tous les désavantages, qui en résulteraient pour leur patrie”.

⁸⁸ Ibidem, Nr 33, Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde le 25 mai 1792, s. 56: „Quant à ce prince (Gutschmied) qui a toujours montre un désir beaucoup moins prononcé pour cette couronne”.

Nie tylko władze rosyjskie chwaliły elektora za mądrość w postępowaniu podczas rokowań z Polakami, ale chwalił go także poseł pruski w Saksonii, wspomniany Arnim⁸⁹.

W miarę jak wroga polityka Rosji wobec Polski stawała się bardziej widoczna, zwolennicy przyjęcia korony polskiej w Dreźnie tracili grunt pod nogami i każdy zdawał sobie sprawę, że przyjęcie korony przyniosłoby Saksonii więcej kłopotów niż korzyści⁹⁰.

Nie ulega wątpliwości, że po tym jak Rosja oficjalnie udostępniła Austrii informację o swych zamiarach wobec Polski – co natychmiast zostało przekazane do Drezna – wszelkie rokowania polsko-saskie straciły sens⁹¹, jednak prowadzono je nadal pozornie. Co ciekawe, elektor z chwilą rozpoczęcia działań zbrojnych między Rosją a Polską zwrócił się do Prus i Austrii, by poparły sprawę Polski i zainteresowały się utrzymaniem jej całości i niepodległości⁹².

Czołowi dyplomaci sascy, np. Gutschmied, uważali, że wielkim nieszczęściem dla Europy, tak jak i dla Rosji, byłoby to, gdyby Polska całkowicie dostała się wyłącznie pod wpływ Katarzyny II⁹³.

Wiadomość o przystąpieniu Stanisława Augusta Poniatowskiego do Targowicy zaskoczyła władze saskie i samego elektora. Ta ślepa uległość króla, który sam miał dokonać obalenia dzieła, do którego powstania głównie się przyczynił, spotkała się z dezaprobatą elektora⁹⁴.

⁸⁹ Ibidem, Nr 24, Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde le 13 avril 1792, s. 24: „Ce langage sincère ou non de la part de ceux qui le tiennent est du moins sans doute l'expression du sentiment personnel de l'Electeur et prouve sa sagesse constante dans toutes ses démarches et loyauté de son caractère”.

⁹⁰ Ibidem: „l'acceptation de la couronne même sous d'autres circonstances politiques serait plutôt un malheur qu'un bonheur pour les états de l'Electeur”.

⁹¹ Ibidem, Nr 25, Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde 20 avril 1792: „qu'on ne pouvait plus regarder cette mission que comme une simple démonstration de politesse depuis la déclaration faite par la Russie”.

⁹² ZStA Merseburg, Loc 3571, Vol. XXIX, Nr 14, Loss à Essen, Dresde le 6 juin 1792, s. 258: „L'Electeur a chargé les missions à Vienne et Berlin de marquer aux ministères de ces cours la part sincère qu'il prenait à la situation actuelle de la Pologne, il croyait d'autant pouvoir Leur témoigner son désir, que dans ces circonstances critiques Elles veuillent s'intéresser efficacement au sort de la Pologne et au maintien de son intégrité et indépendance”.

⁹³ ZStA Merseburg, Rep 96 F 172 J, Nr 24, Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde 13 avril 1792, s. 26: „Gutschmied regarderait comme un malheur pour l'Europe et même comme un danger pour la Russie si la Pologne retombait entièrement sous le joug de la Russie”.

⁹⁴ Ibidem, Nr 47, Arnim à Friedrich Wilhelm II, Dresde 6 août 1792, s. 90: „On a entendu ici avec surprise la nouvelle de Varsovie que S.M. Polonaise s'est déterminé à se déclarer le chef de la confédération de Targowitz et de renverser par là Elle même la constitution du 3 de Mai à laquelle elle avait en tant de part. Cette soumission aveugle aux intentions de la cour de Russie de la part d'un prince qui avait montré jusqu'ici une espèce de fermeté ne doit point avoir trouvé l'approbation de l'Electeur de Saxe”.

Wydaje się, że w sposób najbardziej precyzyjny i wszechstronny ocenił stosunek elektora do Konstytucji 3 maja Walerian Kalinka, który w jednej ze swoich rozpraw napisał:

Całą przeto budowę reformy oparto, jak widzimy, na Elektorze saskim; tymczasem tej właśnie podpory zabrakło. Myślano u nas powszechnie, że Korona Polska zachowała ten sam co dawniej urok, który tak licznych przywabił pretendenta i nakłonił ich do usilnych i kosztownych o nią zabiegów; nie przypuszczano, by ktoś z przyjęciem jej miał się wahać, skoro naród dobrowolnie ją ofiaruje. Nie zdawano sobie sprawy ze zmiany, jaka pod tym względem zaszła za granicą, a zwłaszcza w Saksonii. Kraj ten dwukrotnie, za obu Augustów, ciężko odpokutował ów mało przydatny dla siebie zaszczyt, że jego panujący nosili polską koronę; wspomnienia dwóch wojen nieszczęśliwych, szwedzkiej i siedmioletniej, były dla Sasów bardzo bolesne, i przerażało ich samo przypomnienie, że coś podobnego mogłoby się jeszcze ponowić; a taka opinia poddanych nie mogła nie wpływać na Elektora, który z natury swojej był wielce oględny, sumienny i te cnoty posuwał aż do troźliwości. Pochlebiali mu bez wątpienia zaufanie Polaków, lecz gdy mu po raz pierwszy o tych zamysłach w sposób nieurzędowy oznajmiono, odpowiedział uprzejmie, ale nie wiążąc się do niczego. W październiku 1790 roku, kiedy niemal wszystkie sejmiki dały za nim swój głos, kazał oświadczyć Stanisławowi Augustowi, że nie przyjmie korony, chyba pod tym warunkiem, iż trzy sąsiednie dwory do tego się przychyliły i jeżeli będzie miał pewność, że jego wyniesienie na tron nie będzie kosztowało ani jednej kropli krwi, ani jednej spalonej chałupy. Od tego zdania nie odstąpił i później, gdy jego dziedzictwo wpisane zostało do konstytucji. Nie odmawiał, lecz zawsze kładł za warunek zgodę Austrii, Prus i Rosji. Wobec takich z jego strony ostrzeżeń, jak mogli twórcy Konstytucji 3 maja oprzeć na dynastii saskiej całą budowę swej reformy, tego dziś zrozumieć niepodobna⁹⁵.

Z całokształtu stosunków polsko-saskich w okresie po Konstytucji 3 maja należy wyciągnąć smutne wnioski, że poważnym błędem było powierzenie tronu elektorowi saskiemu, skoro uzależnił on swoją decyzję od wytycznych Rosji, Austrii i Prus, a sprawę Polski potraktował tak, jak tego wymagały tylko interesy jego państwa. Naiwność Polaków, brak zgody i rozbieżności wewnętrzne przyniosły tragiczny efekt. Można mieć pretensje do elektora, że nie sprecyzował swego stanowiska w sposób jednoznaczny, ale celowo przewlekał rokowania. Tak jednak nakazywał mu interes i chęć utrzymania silnej pozycji Saksonii, nadal neutralnej na tle sporu prusko-austriackiego i przeważających wpływów rosyjskich w Europie.

Na negatywną ocenę elektora złożyły się więc następujące przyczyny:

- militarna słabość Polski i Saksonii,
- negatywne opinie Essena w sprawie trwałości polskich reform,

⁹⁵ W. Kalinka, *O znaczeniu obchodu 3 maja* (odczyt), „Przegląd Polski” 1884, r. XVIII, t. 72, z. XII, s. 432 i 433.

- opór ze strony opinii publicznej w Saksonii w sprawie unii polsko-saskiej,
- brak stabilności w wewnętrznej sytuacji Saksonii na skutek powstań chłop-
skich,
- brak głębszego rozeznania w Dreźnie w kwestii planów co do polityki Rosji
w sprawie Konstytucji 3 maja,
- stały nacisk dyplomacji rosyjskiej na elektora.

BIBLIOGRAFIA

- Dembiński B., *Polska na przełomie*, Lwów 1913.
- Dembiński B., *Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski*, Lwów 1902.
- Dutkiewicz J., *Prusy a Polska w dobie Sejmu Czteroletniego: w świetle korespondencji dyploma-
tycznej pruskiej*, Warszawa 1935.
- Flathe Th., *Die Verhandlungen über die dem Kurftirsten Friedrich August III von Sachsen angebo-
tene Thronfolge in Polen und der sächsische Geheime Legationsrath von Essen*, Meissen 1870.
- Kalinka W., *O znaczeniu obchodu 3 maja* (odczyt), „Przegląd Polski” 1884, r. XVIII, t. 72, z. XII.
- Kalinka W., *Ostatnie lata panowania Stanisława Augusta: dokumenta do historii drugiego i trze-
ciego podziału*, Poznań 1868.
- Machalski E., *Sprawa sukcesji saskiej na Sejmie Czteroletnim*, „Kurier Literacko-Naukowy”
z 1 maja 1939 r., dodatek do nr 119 I.K.C. Nr 18.
- Zawadzki W., *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, t. I i II, Warszawa 1963.

SAXON PRO-GOVERNMENT CIRCLES AND SAXON PUBLIC OPINION TOWARDS THE CONSTITUTION OF 3 MAY

Abstract

The article presents a complicated picture of diplomatic relations during the Great Sejm, the adoption of the Constitution of 3 May, and the wars waged in its defence. The axis of the deliberations presented in the paper cover the policy of the Saxon court between 1788 and 1792, which was particularly interested in the situation in the Polish-Lithuanian Commonwealth. This interest stemmed from the fact that the Prince-electors of Saxony, in accordance with the arrangements and the wording of the Constitution, was the heir to the throne and was to take power after the death of Stanisław August. However, the Saxon diplomacy of the period was meandering and indecisive, especially when confronted with the brutal policy of the partitioning powers, especially Russia. The paper, on the basis of a rich source base, shows the causes and analyzes the effects of the Saxon policy, the highly ambiguous attitude of this court and the Saxon diplomacy towards the events in the Polish-Lithuanian Commonwealth as well as the main authors who played a leading role in the desperate situation of the contemporary Commonwealth, which was approaching the spectre of partitions and the prospect of losing its independence.

Keywords: Stanisław August period, diplomacy, international relations, Great Sejm, Constitution of 3 May